

Şuşa'sız 20 yıl: İşgal, katliam, ateşkes...

Araz Aslanlı - 08.05.2012

Mayıs ayı, Karabağ sorunu açısından kritik gelişmelerin yaşandığı bir ay. 8 Mayıs 1992'de Şuşa, Ermenistan silahlı birliklerince işgal edildi.

8 Mayıs 1994 ateşi bir türlü kesemeyen ve barışa giden yolda bir köprü mü, yoksa bir engel mi olduğu hâlâ tam olarak kestirilemeyen ateşkes anlaşmasının imzalandığı, 12 Mayıs 1994 ise yürürlüğe girdiği tarih. 18 Mayıs 1992 ise Laçın'ın, Ermenistan tarafından işgali günü. Mayıs ayı bir bakıma genel ve kısa haliyle Karabağ sorunu olarak isimlendirilen Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununun (Ermenistan kuvvetleri sadece eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ve çevresini işgal etmekle kalmadı, tarihî Karabağ bölgesi ile hiç alakası olmayan Azerbaycan topraklarında da işgaller ve katliamlar gerçekleştirdi) aynası olarak nitelendirilebilecek bir ay: İşgal, katliam, yıkım ve neye hizmet ettiği konusunda kesin kanaat getirilemeyen bir ateşkes...

Şuşa, tarihî bir Azerbaycan kenti. Kentin kuruluşuna, nüfus yapısına, tarihine ilişkin sadece Rus kaynaklarına bakmak bile Şuşa'nın Azerbaycan Türklerine ait olduğuna eminlik oluşturmak için yeterlidir. Tabii ki, Şuşa'ya ve Şuşa'dan göçler yaşandı, nüfus yapısı sürekli değişti. Fakat Şuşa, bir Azerbaycan kenti olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmedi. Hatta şu anda Ermenistan işgali altındayken bile. Bu nedenle olacak ki, Ermeni kuvvetleri Şuşa'yı işgal ettikten sonra oradaki sadece tarihî, kültürel, dinî, sanatsal varlıkları değil, Şuşa'nın doğasını, ormanlarını da hedef aldılar.

Ermenistan, 20. yüzyılın sonlarında Azerbaycan topraklarını işgal etmek üzere saldırılara başladığında Şuşa en öncelikli hedefleri arasında yer almaktaydı. Çünkü çok yüksekte bulunan Şuşa'yı işgal etmeden işgal ettiği diğer bölgeleri kontrol altında tutması çok zordu. Düzenli orduya sahip ve Rusya tarafından askerî, teknik, istihbarat ve diğer konularda her türlü destek verilen Ermenistan, düzenli orduya sahip olmayan ve sadece basit silahlarla silahlanmış gönüllü milislerin savunduğu Şuşa'yı uzun süre işgal edemedi: Hem sergilenen inanılmaz direnç hem de Şuşa'nın stratejik konumu nedeniyle. Fakat, "diğer etkenler" bu defa da görevini yerine getirdi. Rusya, verdiği desteğin yetmediğini görünce Hankendi'deki 366 sayılı zırhlı alayı devreye soktu. Ermenistan'a tank, çeşitli zırhlı araç, füze ve top desteği verildi. Bu sıralarda Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de iç siyasal karışıklıklar da artmaya başlamıştı. Rusya, Ermenistan'ı silahlandırarak kalmıyor, Rus istihbaratı Bakü'de siyasal belirsizliğin ve Şuşa'yı savunan gönüllü birlikler arasında koordinasyonsuzluğun artması için gerekli çalışmaları yapıyordu.

Rusya'nın bu tutumunun tarihî kökleri bulunmakla beraber stratejik hedeflere de dayanmaktaydı. Öncelikle Rusya'nın Güney Kafkasya'da bir Ermeni devletinin kurulmasının planlarını yüzyıllar önce yaptığı ve planını da başarıyla uyguladığı Ermeni kaynaklarınca da ifade edilmektedir. Diğer yandan Rusya genel olarak Azerbaycan topraklarının, özelde ise Şuşa'nın işgali ile Azerbaycan'ın kendisinden uzaklaşma çabalarını cezalandırmayı ve baskı oluşturmak suretiyle Azerbaycan'ı BDT'nin hem siyasal hem de kurulması planlanan askerî yapısı içerisinde tutmayı (belki de Azerbaycan isteklerini karşıladığı takdirde işgal edilmiş bölgelerden bir kısmını geri vererek "ödüllendirmeyi") hedeflemekteydi.

Rusya'nın planları ve olanakları Ermenistan'ın "büyüme" için her şeyi yapmaya hazır olma hırsıyla birleşince Şuşa'nın kaderi işgale uğramak oldu. İşgal sırasında Azerbaycan, 500'e yakın şehit verdi, 1.000'in üzerinde asker ve sivil yaralandı, esir alınan 68 kişiden halen bir haber yok. 22 bin kimi mülteci durumuna düştü. 279 dinî, tarihî ve kültürel anıtın, okul ve kütüphanelerin, resim galerilerinin, müzelerin (beş bine yakın eserin sergilendiği Şuşa Devlet Müzesi ve Karabağ Müzesi dahil), mezarlıkların, kültür evlerinin çoğu imha edildi, az bir kısmının niteliği değiştirildi (örneğin kentteki cami ahır olarak kullanıldı).

Aslında Şuşa'nın kaderi genel olarak Ermenistan işgalinin sonuçlarının bir parçasından öte bir şey değil. Zaten Karabağ sorunu denince genelde akla işgal, mülteciler, katliamlar, trajediler, insanlık suçları, uluslararası hukukun ayaklar altına alınması gelmiyor mu? Genel olarak göz atacak olursak ateşkes anlaşmasının imzalandığı tarih itibarıyla Ermenistan, Azerbaycan topraklarının yüzde 17'sini işgal etmiştir. Azerbaycan 20 bin şehit verdi, 50 binin üzerinde insan yaralanmıştır. 51'i çocuk (17'si küçük yaşlı kız) olmak üzere 5 bine yakın Azerbaycan vatandaşı Ermenistan tarafından esir alınmış ve onların büyük çoğunluğundan halen haber alınmamaktadır. Esirlerden 86'sı kadın olmak üzere 451'inin Ermenistan tarafından katledildiği (bazısı organ kaçakçılığı amacıyla) tespit edilmiştir. 1 milyona yakın insanı halen mülteci durumuna düşmüştür. İşgal sırasında ve sonrasında 900'ün üzerinde yerleşim birimi yıkılmış, 4 bin 366 okul, kütüphane, müze, hastane, sağlık ocağı, kültür merkezi, anıt, tiyatro, sinema ve benzeri yer yıkılmış ve yakılmıştır. İşgalin Azerbaycan'a maliyeti yaklaşık olarak 60 milyar ABD Doları'na denk gelmektedir. Müzelerde sergilenen 40 binin üzerinde eser çalınmıştır. İşgalden önce, işgal sırasında ve sonrasında çok sayıda ormanlık alan kesilmiş veya yakılmıştır (Konu Avrupa Konseyi ve BM kararlarına da yansımıştır). Çevresel açıdan bölge adeta felaket tablosunu andırıyor.

Ermenistan'ın işgalinden zarar gören, sadece toprakları işgal altında kalan Azerbaycan değil. Ermenistan'ın işgalleri kendi vatandaşları ve işgal altında tuttuğu bölgelerde yaşayan Ermeni kökenli Azerbaycan vatandaşları dâhil bölgenin tamamını olumsuz etkilemektedir. Ermenistan işgali altındaki Azerbaycan topraklarının uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, yasa dışı yapılanmalar, terörist faaliyetler için kullanıldığı konusu sıkça gündeme gelmiştir.

Ermenistan işgali altındaki topraklarda adeta yapay bir yaşam sürdüğü, insanların orada zorla tutuldukları Ermenistan basınında bile gündeme gelmektedir. Diasporadan toplanan paralarla gerçekleştirilen onca teşviklere rağmen yine işgal altındaki bölgelerde kimse yaşamak istemeyince Ermenistan yönetiminin mahkûmları bölgeye taşıma politikası uygulamaya çalışması da yine Ermenistan iç politikasında tartışma konusu olmuştur. Ermenistan ordusunun askerlerini yasa dışı bir biçimde bölgeye yerleştirmiş olmaları da kendi askerlerine uyguladıkları işkence olayları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne dava konusu olarak taşınınca kamuoyuna yansıyor.

*Kafkasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (QAFSAM) Başkanı ve Hazar Üniversitesi Öğretim Görevlisi